

ATATÜRK, SANAT, SANATÇI VE RESİM*

Latife ÖZTOPRAK

İnsan siyasal bir yaratık olduğu kadar, uygar bir yaratıktır aynı zamanda. İnsanın siyasal yaratık olarak düşüncelerinin eseri, Devlettir, uygar duygularının eseri ise sanattır. Devlet ve sanat kavramları birbirine kapalı da değildir. Çünkü ikisinin de ortak kaynağı, temeli ve ülkesü toplum ile ilgilidir. Sanat, gerçeklerini toplum vicdanından alır toplum ile bağlantısını yitirmeksizin, onu aynı ülke istikametinde yüceltmek için çalışır.

Atatürk, yeni Türk devletine modern devlet örgütleri kazandırırken, yeni Türk sanatına, çağdaş anlamda gelişmesi ve ilerlemesi için, yeni bir espri getirmiş ve yeni bir yol açmıştır. Atatürk, sanatçı gibi ince ruhludur; yaratıcı bir muhayyese vardır ve kalbi insanlık duygularına açıktır. Bu özellikleri düşünce ve duygularına hâkimdir. O'nun Büyük Nutkunda ve öteki demeçlerinde başkalarına küfür, hakaret ve iftira yoktur. Yalandan nefret eder ve yalan söylememiş olmakla övünür.

Atatürk'ün, yeni Türkiye'yi geliştirmesinde hâkim olan ruh ve düşünce, sanat düşüncesi gibi, evrensel etkilidir.

Öte yandan güzel sanatları, eğitim, bilim ve kültür devriminin bir parçası olarak görür ve bunu her zaman tekrarlar¹. Bu nedendir ki, lâiklik il-

* 08-12 Aralık 2003 Tarihlerinde Ankara'da Gerçekleştirilen Beşinci Uluslar Arası Atatürk Kongresi'nde Bildiri olarak sunulmuştur.

1 Tayyib Gökbilgin, "Türk Toplumunda Bir Kültür Devrimi Olarak Devrimcilik", Atatürk Önderliğinde Kültür Devrimi, Kalkınma için Bölgesel İşbirliği (RCD) Semineri Tebliğleri (9-11 Kasım 1967), Ankara 1972, s. 11.

kesini, sanat özellikle resim ve heykel sanatıyla yakından ilgili görür, bu nedenle bu iki sanat dalında gelişmek gereğine inanır ve bu bağlamda İslâmiyetteki tasvir yasağı üzerinde durur ve böyle bir yasağın olmadığını, İslâmiyetin ilk yıllarında puta tapmayı önlemek için getirilen düşüncelerin yanlış yorumlandığını savunarak, yanlış kanıları kırmaya çalışır². Bu yaklaşımın bir sonucu olarak, sanat yaşamında gözlenen köklü değişiklikler Atatürk Devrimi diye nitelenen geniş kapsamlı olayın içinde yer aldı. Bu nedenle edebiyat, resim heykel ve müzik alanında ortaya konan girişimler, kültür devrimini kapsamında görmek gerekiyor. Bu noktada Ferit Celâl Güven'in Ekim 1938 de yazdıklarından hareketle Atatürk'ün sanat ve sanatkâr bakışına ilişkin gözlemlerini aktaran bazı cümlelerini buraya alıyoruz: "... *Güzel sanatları, ruhların mürebbisi, büyük bir mürebbisi olarak bize izah ederdi. O, sanatkârı ve sanatı, inkılâbın hizmetine, orduları vatan hizmetine çağırdı. O, Türk vatani üzerinde, asırlarca sanatkârlara mevzu olabilecek, bin türlü bedialar vücuda getirdi. Eğer Türk sanatkârı bu bediadan, bu baş döndürücü mevzuları sadakatle taklit edebilirse kendisinden bekleneni ödemiş olabilir.... O'nun nazarında sanat; şahlanmış, telkin etmek istediğini korkusuz, tereddütsüz yapan sanattı. Sanatta neşe, tazelik, büyüklük, cesaret arardı, kütlelerin müşterek duygularını birden harekete getirmesini bilmeyen sanata kıymet vermezdi....*"³.

Atatürk'ün sanata ve bu arada resme olan ilgi ve alâkası öğrencilik yıllarına kadar iner. Bu hususla ilgili bir alıntıyı Kinross'tan aktarıyoruz: "... *Ali Fuat'la dost oldu. Yaz mevsiminde bir hafta sonunu Büyükkada'da geçirmeye karar verdiler. Oteller pahalı olduğu için çamlıklarda kamp kuracaklardı.... çevredeki tabiat güzellikleri, mis gibi kokan çamlıklar, parıltılı deniz, yıldızlı gökyüzü kendilerinden geçirmişti onları... bir ara Mustafa Kemal dedi ki: "Fuad, eğer matematiğin üzerinde durduğum kadar şiir ve resim üzerinde de dursaydım, Harbiye'de dört duvar arasında kapanıp, kalmazdım... sabahleyin şafak söker sökmez de resim yapmaya başladım."*⁴

2 Gültekin Elibol, *Atatürk ve Resim Heykel*, İstanbul 1973, s.41-49.

3 Ferit Celâl Güven, "*Güzel Sanatlar ve Atatürk*", *AR*, Sene2, Sayı: 22-23, s.7.

4 Gültekin Elibol, a.g.e., s.10. Mustafa Kemal'in sigara paketinin altına resim çizdiğine ilişkin kayıt için; Faîh Rifkî Atay, *Çankaya*, İstanbul 1984, s.31.

Sanatkâr, Atatürk için neyi ifade ediyordu? Diğer bir ifade ile Atatürk'e göre sanatkâr nasıl olmalıydı? İşte bu hususla ilgili bazı sözleri:

“Sanatkâr, cemiyette uzun ceht ve gayretlerden sonra alınanda ışığı ilk hisseden insandır.” (1923)

“Hepiniz mebus olabilirsiniz. Vekil olabilirsiniz, hatta reiscunhur olabilirsiniz. Fakat sanatkâr olamazsınız.” (1930)

Bu sözler ile sanatın yaratma gücüne dayandığını, bunun da Allah vergisi olarak doğuştan geldiğini belirtiyor.

“Sanatkârlarımızın mütemadi ve feyyaz mesaisinin daima takdîrkârı bulunduğumu selâm ve hürmetlerimle beraber cemiyet azasına tebliğ etmenizi rica ederim.” (1923) Hem bu sözler hem de *“sanatkâr el öpmez, sanatkârın eli öpülür.”* (1930) sözü açık bir ifadeyle sanatkâra duyulan saygının bir göstergesiydi. Sanatkârı sürekli çalışan, çok verimli ve saygın insan olarak nitelendiren Atatürk, güzel sanatları, Türk ulusunun tarihi bir özelliği olarak görüyor, sanatın yaşamsal özelliğe sahip olduğunu vurgulayarak, ulusal bir ülkü şeklinde nitelendiriyordu. Bu arada sanatçıların işleyecekleri konular için bitmez tükenmez millî sanat hazinelerine yakın ve uzak tarihimize dönemlerine işaret ediyordu.

Sanatı güzelliğin ifadesi olarak nitelerken, ulusların ilerleme yolunda belirli bir yerlerinin oluşmasını resim ve heykel yapmalarına, tekniğin gerektirdiklerini uygulamalarına ve sonuç olarak da insanların olgunlaşmasına bağlar. Güzel sanatların devrimler içindeki konumunu da şöyle ifade eder;

*“Güzel sanatlarda muvaffakiyet, bütün inkılâpların muvaffak olduğunun en kat'î delilidir. Bunda muvaffak olamayan milletlere ne yazıktır. Onlar bütün muvaffakiyetlerine rağmen medeniyet alanında yüksek insanlık sıfatıyla tanınmaktan daima mahrum kalacaklardır”*⁵.

Cumhuriyetin onuncu yılındaki söylevinde güzel sanatlara da yer vermiştir. Bu söylevinde Türk milletini yüksek bir insan cemiyeti olarak nitelerek, onun tarihi vasıfları içinde güzel sanatları sevmek ve onda yükselmenin de bulunduğu işaret ediyordu⁶.

5 Utkan Kocatürk, *Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri*, Ankara 1984, s. 128.

6 Enver Ziya Karal, *Atatürk'ten Düşünceler*, Ankara 1969, s.95 ve *Atatürk'ün Söylev ve De-meçleri*, C.II, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 1997, s.318.

20 Eylül 1937 de Türkiye, ilk resim galerisine Atatürk'ün eliyle açıldıktan sonra sahip oldu⁷. Galerinin açılışı dolayısıyla sanatkârlara şöyle seslenir. "...*Türkün eli işler, gözü güzeli görür, hissî heyecanda olursa, o yalnız kendi milletine değil, cihan kültürüne de örnekler ve şaheserler verecek kudretler gösterecektir.*"⁸ Görüldüğü üzere Atatürk, yukarıdaki alıntılarda olduğu gibi bu alıntıda da üzerinde durduğu göze çarpan husus güzel sanatların hem Türk kültürü ve hem de dünya uygarlığı içinde ne denli önemli bir işlev göreceği idi.

Atatürk'ün resimler için durduğunu gösteren pek az kanıt vardır. Örneğin, ressam İbrahim Çallı "Türk milletinin gönlündeki Mustafa Kemal'in portresini yapmama izin verir misiniz paşam?" diye sorduğunda, "*madem ki gönüllerde yaşayan Mustafa Kemal'i çizmek istiyorsun, benim modelliğime ihtiyaç yok*"⁹. diye cevap verir. Çallı'ya bir portresi yaptırılmasına rağmen, O'nun durup durmadığı kesin olarak belli değildir.

Yakınlık gösterdiği, hatta "sofra"sına davet ettiği ressamı "*bu yüksek sanatkâr*" dediği İbrahim Çallı ile, en sevdiği portresini yapan Mihri Müşfik Hanımdır¹⁰. Mihri Hanım'ın yaptığı portre, İzmir'e düşmanın arkasından çizmelerinin tozu ile giren, sırtında pelerini ayakta, soldan gelen ışıkla gözleri ışıklar saçan Gazi'yi göstermektedir. Tablo tam bir boy portredir. Ancak, Atatürk'ün bu resim için durup durmadığı belli değildir. Yalnız, O'nun o zamanki hükümet tarafından bir yabancı ressama bir portresi sipariş edilir. Gazi, bu ressama bir süre durmuştur. Portrenin, kimi davetlilerce tam benzemediği belirtilir. Atatürk, bu görüşler karşısında, "*olabilir,*

7 Afet İnan, *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler*, Ankara 1984, s.173.

8 Afet İnan, a.g.e., s.174.

1936 yılında açılan resim sergisine geç kalan Kültür Bakanına Atatürk "olara (sanatkârları kast ediyor) ve emeklerine gereken kaygı ve ilgiyi göstermek de elinizden gelmez mi" diye seslenmiştir. Ş. Ziya Dağlı, "*Atatürk ve Sanat*", *Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Isparta Sayı:1, 1995, s.142.

9 Metin Toker, "*Emekliye Ayrılan Çallı'nın Hayatı*", *Cumhuriyet*, 13 Temmuz 1947, s.2

10 Mihri Müşfik Hanım ilk kadın ressamlardan olup Paris ve Roma Güzel Sanatlar Akademisi'nde öğrenim görmüş ve yurda dönünce (1914) İstanbul Sanayi-i Nefise Mektebi'nde öğretmen olmuştur. New York'ta Maziroff Galerisi'nde 1928 de çok başarılı bir sergi açmıştır. Adnan Turani, "*Atatürk ve Güzel Sanatlar*", *Atatürk Kültür ve Eğitim Semineri (29 Kasım 1982-Kayseri)* Kayseri 1983, s.79.

fakat inanır mısınız bu portre bir aralık bana son derece benzemişti. Fakat üstat durmasını bilmedi. Sanatkârlar, kumandanlar gibi durmasını bilmedirler. Aksi halde, vardıkları muvaffakiyet zümresinden iniş başlar....”¹¹.

“Çirkine tahammül edemiyorum “¹² diyen Atatürk’ün katlanamadığı bir diğer husus da, resimde kahramanlığı yanlış biçimde yorumlamadır. Onu sinirlendiren resim, yerde yatan bir Yunanlının göğsüne, süngüsünü saplayan Mehmetçiği göstermektedir. Tablo, Çankaya’ya bir tanıdığı tarafından gönderilmiştir. “Ben kana bakamam. Bir tavuğun bile boğazlanmasına tahammül edemem “ diyen bu insanı, baktığı resim, Mehmetçiği küçülttüğü için de yaralar. “Kapatın ve kaldırın şunu ne iğrenç manzara, gönderenin şaşarım akli perişanına”¹³.

Cumhuriyetin kurulmasıyla birlikte, Türk ressamlarının yeni devlet felsefesine içten bir uyum gösterdikleri, yapıtlarını bu doğrultuda verdikleri görülür. Milli bilinci yerleştirme çabaları ve çağdaş bir devletin gerektirdiği toplumsal ve kültürel kurumları oluşturma çalışmaları, bir bakıma Türk sanatçısının yolunu aydınlatmıştır. 1930 larda yapılan Atatürk ve Kurtuluş Savaşı kompozisyonlarında, konuyu simgesel ve alegorik görünümle yansıtmaya çabası ağır basar. Atatürk figürü, bu tür tablolarla, resmin merkezi ağırlığını oluşturmakta, etrafını köylü ve kentli insanlar çevirmekte, bağımsızlık tutkusunun ulusça paylaşıldığını vurgulayan yorumlara öncelik verilmektedir. Bu resimlerde coşku, sevinç, ulu önderin çevresinde halkalanmanın getirdiği değişmez bir mutluluktur. Hemen tümü, bu mutluluğu, kendi açılarından, bir kompozisyonun temel etkinliği olarak işlemişlerdir. Örneğin, Ankara Halkevi’nin düzenlediği Onuncu Yıl İnkılâp Sergisi’ne önemi gereği, bütün sanatçılar katıldılar. Atatürk’ün ilgi ile izlediği, gezdiği sergide, daha çok devrimlerle ilgili konularla Atatürk portrelerine ağırlık verilmiştir.

1924’te Avrupa’ya sanatçıların gönderilmesi, Avrupa’dan dönenlerin Yeni Resim Cemiyeti’nin uzantısı sayılan Müstakil Ressamlar ve Heykelt-

¹¹ Münir Hayri Egelî, *Atatürk’ten Bilinmeyen Hatıralar*, İstanbul 1959, s.39 ve Adnan Turani, a.g. tebliğ, s79.

¹² Falih Rıfki Atay, *Çankaya*, Cilt:I, s.497.

¹³ Hasan Rıza Soyak, *Atatürk’ün Hususiyetleri*, İstanbul 1964, s.24.

raşlar Birliđi'ni kurarak modern resmin temelini atmaya çalışması, 1933'te "D Grubu"nun kurulması, aynı yıl ressamlar için "Yurt Gezileri'nin düzenlenmesi, yine 1930 larda kurulan ve amacı, sanat alanındaki tüm çalışmaların "ulusal ölküye uygun olarak yürütülmesine ve yayılmasına, ulusun bu yönden yetişmesine ve yücelmesine" çalışmak olan Ar Genel Direktörlüğü'nün oluşturulması ve güzel sanatlar, kültür açısından önem taşıyan AR dergisinin çıkartılması, Ankara ve İstanbul başta olmak üzere çeşitli kentlerde sergiler düzenlenmesi, Atatürk döneminin sanata ve resme bilinçli olarak koruyuculuk yapmasının kanıtlarıdır¹⁴.

14 Esin Dal, "Atatürk'ü Anlamak", **Atatürk ve Resim**, Ankara 1981, s.130.